
SLOVENSKA RAZLIČICA EMPIRIČNE LITERARNE ZNANOSTI

Dejan Kos: Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft. Maribor: Slavistično društvo, 2003. (Zora, 21)

Četudi je slovensko recepcijo sodobnih empiričnih in sistemskih pristopov k literaturi še vedno mogoče označiti kot razmeroma skromno, se v zadnjem času literarna veda vse bolj zanima za empirično literarno znanost (ELZ) Siegfrieda J. Schmidta, že od osemdesetih let prejšnjega stoletja pa je v nekaterih drugih disciplinah (sociologija, kulturologija) prisotno zanimanje za Luhmannovo sistemsko teorijo in Bourdieujevo sociologijo. Resda še ne premoremo mnogo prevodov ali izvernih monografij s področja ELZ, toda na teoretični ravni ta smer v slovenskem prostoru ni popolna neznanka, saj jo je že Tomo Virk vključil v svoj pregledni učbeniški prikaz sodobne literarne vede (Virk 1999), o povečanem zanimanju za Schmidta in ELZ pa pričajo tudi nekatera novejša diplomska, magistrska in doktorska dela.¹

Med tiste, ki so doslej največ objavljali o ELZ, sodi Dejan Kos. V svojih nemško pisanih razpravah je prispeval k uveljavljanju sistemske teorije in konstruktivizma in pokazal, da je vse manj mogoča naivna recepcija ELZ, ki bi slednjo odpravljala s starimi »antipozitivističnimi« argumenti. Kos že v doktorski disertaciji zagovarja stališče, da je mogoče na podlagi radikalnega konstruktivizma in sistemske teorije zasnovati konsistenten in uporaben model literarne znanosti. ELZ postavlja v kontekst radikalnokonstruktivistične kritike realističnih spoznavnih in znanstvenih teorij.² Empirično literarno znanost razdeli na teoretični in uporabni del: v okviru teorije se sprašuje predvsem o komponentah, mejah, strukturi in funkcijah literarnega sistema, na ravni uporabe pa preuči možnosti raziskav tako na sinhroni kot na diahroni ravni. Izhodiščno hipotezo o smiselnosti konstruiranja take teorije skuša Kos ponazoriti s praktičnim primerom, v katerem prikaže literarno življenje v nemškem prostoru okrog leta 1200 s posebnim ozirom na stopnjo in oblike njegove avtonomije.³

V zvezi z recepcijo ELZ in drugih sistemskih in empiričnih pristopov smo do danes dobili tudi nekaj prispevkov v slovenskem jeziku, na primer teoretično razpravo v *Primerjalni književnosti* »Radikalni konstruktivizem in sistemska teorija kot teoretična temelja empirične literarne znanosti« (Dovič 2002), v kateri skuša avtor med drugim pokazati, da pri ELZ ne gre preprosto za obnavljanje starih, naivno »empirističnih« ali pozitivističnih raziskovalnih izhodišč; ali razpravo »Empirična literarna znanost in literarni sistem S. J. Schmidta« v *Slavistični reviji* (Dovič 2003), ki predstavlja izhodišča za sinhrono analizo literarnih sistemov in možnosti, ki jih ELZ ponuja za raziskave slovenskega literarnega sistema. Poleg teh pretežno teoretičnih diskusij pa so se nekateri elementi sodobne empirične in sistemske analize pri nas uveljavili tudi v praksi. Tu ne mislimo na tradicijo stare empirične ali sociološke pozitivistične smeri, temveč na tiste poskuse, ki se že opirajo na prenovljena znanstvena izhodišča. Zgled izrazito kreativne recepcije načel ELZ lahko najdemo pri Marku Juvanu, ki sicer tej smeri ni posvečal posebnih razprav, vendar lahko v njegovih delih najdemo odmeve Schmidtovega koncepta literarnega

sistema in štirih delovalnih vlog v njem ter sistemskoteoretičnih konceptov avtopoetičnosti in samoorganizacije. Juvan je uvažal tudi Schmidtovo terminologijo za delovalne vloge: proizvodnja (ustvarjanje), razpečevanje, sprejemanje in naknadna obdelava (Juvan 1994).⁴ Juvan upošteva in uporablja tudi izsledke S. J. Schmidta o nastanku in evoluciji sodobnega literarnega sistema in v kombinaciji s sistemskoteoretičnimi koncepti samorefleksije in samoorganizacije na konkretnih besedilih prikaže, kako se v obdobju romantike literarni sistem (samo)krmili s pomočjo samorefleksije in samotematizacije (Juvan 2001).

Če k temu dodamo še tisto raziskovanje, ki izhaja iz starejših konceptov empiričnosti, večinoma iz tradicije pozitivizma in neopozitivizma – tu naj omenim le zanimivi sodobnejši empirični raziskavi literarnega sistema, kakršni sta analiza tranzicije v slovenskem založništvu *Skrivno življenje knjig* (Kovač 1999) in na področju sprejemanja serija *Knjiga in bralci* – ter delo Mirana Hladnika, ki je v svojem opusu večkrat uspešno prikazal možnosti empiričnih in preštevni raziskovalnih metod, pa tudi živahno zanimanje za sociološko teorijo sistemov, ki so jih spodbujale predvsem *Nova revija*, *ČZK* in *Antropos*, dobimo torej kontekst, v katerega se umešča prva monografska obravnava ELZ v slovenskem prostoru, to je delo Dejana Kosa *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft* (izšlo lansko leto pri mariborskem Slavističnem društvu v zbirki Zora).

Kos v svoji knjigi uvodoma predstavi empirično literarno znanost kot (uspešen) odziv na krizo tradicionalne literarne vede, ki naj bi se v 20. stoletju zapletla v nerešljiva nasprotja, povzročena zaradi njene osredotočenosti na besedila in interpretacijo. ELZ torej skuša odgovoriti na krizo legitimnosti stroke in vprašanje njene družbene relevantnosti. Za razliko od klasične »hermenevtične« literarne vede naj bi ELZ ponudila bolj znanstvene postopke, utemeljene na novi teoretični podlagi, nasprotni realističnim spoznavnim modelom. Njena teoretska temelja sta predvsem radikalni konstruktivizem in sistemska teorija, s katerima je mogoče učinkovito identificirati in interpretirati vedenje o literarnih pojavih in njihovih kontekstih. Med temeljnimi radikalnokonstruktivističnimi koncepti Kos poudari razlikovanje med sistemom in njegovim okoljem, organizacijsko zaprtost sistemov in njihovo samoreferenčnost. Sledeč sistemski teoriji označi kot štiri temeljne elemente opisa sistema (1) sistemske komponente, (2) razmejitvene kriterije, (3) strukture in (4) funkcije – z njimi se loti opisa različnih entitet, ki jih sodobna sistemska teorija opredeljuje kot sisteme: najprej živih sistemov, katerih temeljna funkcija je avtopoetična samoreprodukcija, zatem pa kognitivnih sistemov (kot podsistemov živih sistemov). Komponente kognitivnih sistemov so kompleksni procesi osrednjega živčevja, razmejitveni kriterij je mogoče najti v vrednostnih merilih za stabilizacijo in spremembo v možganih kot »selektorju«, njihova temeljna struktura so kognitivne sheme in vzorci (ti so deloma genetsko, deloma pa družbeno in kulturno determinirani in služijo konceptualnemu urejanju množice zaznav), njihova osrednja funkcija pa je uravnavanje nevronalnih stanj zavesti s pomočjo selekcije in redukcije kompleksnosti, kar v širšem smislu zagotavlja posamezniku prilagodljivost in sposobnost preživetja, saj mu omogoča takšno ureditev kaotičnih signalov, ki se kaže kot »smisel«.

Od kognitivnih sistemov Kos preide k družbenim sistemom, ki so osrednji predmet sistemske teorije. Njihove komponente so tisti živi sistemi, ki so v svojih kognitivnih podsistemih razvili podobne konstrukte realnosti ter v

skladu s temi konstrukti stopajo v medsebojne interakcije. Njihove strukture so (v času izoblikovani) trajni interakcijski vzorci, njihova funkcija pa je vzajemno optimiranje nevronalnih stanj oziroma stanj zavesti udeležencev. Eden od družbenih sistemov je tudi literarni sistem. Njegove komponente so tisti živi sistemi, ki so na podlagi kriterijev literarnosti v svojih kognitivnih podsistemih oblikovali primerljive modele resničnosti, po katerih se tudi ravna. Razmejitveni kriterij od ostalih družbenih sistemov je pri literarnem povezan predvsem z diferenciacijo med literarnim in neliterarnim, ki se vzpostavlja prek dveh konvencij (»fiktionalnosti« in »večpomenskosti«), ki uravnavata razmerje literarnega sistema do »resničnosti«, pri čemer ju je treba razumeti predvsem kot »dekonstektualizacijo resničnostnega modusa in konsenzualnosti« (Kos 2003: 118).⁵ Strukture literarnega sistema so predvsem »družbene vloge«, ki jih odigrajo udeleženci v sistemu – od avtorjev, bralcev, založnikov tja do politikov, kolikor se ti vpletajo v literarni sistem ali njegovo organizacijo.⁶ Funkcija literarnih sistemov pa je seveda vzajemno optimiranje nevronalnih stanj udeležencev tega sistema.

Empirična literarna znanost je zasnovana kot strategija reševanja problemov, zato je eden od njenih imperativov tudi uporabnost. To skuša Kos pokazati na primeru literarnega življenja v Nemčiji okrog leta 1200. V skladu s splošno sociološko naravnostjo ELZ upošteva in analizira socialne okvire, tj. ekonomske, politične in verske okoliščine tedanjega literarnega življenja, ki jih interpretira kot védenje o komponentah, mejah, strukturi in funkcijah sistema. Splošna značilnost srednjeveške družbe je omejena družbena mobilnost, zamejena s togimi stanovskimi pravili, ki pa jih je vendarle mogoče tudi preseči. Kos analizira fevdalne družbene odnose in njihove modifikacije, tipe oblasti, porazdeljene (in hkrati prepletene) med posvetno (kralji, cesarji, plemstvo, viteštvo) in cerkveno (papež, škofi, meništvo, duhovščina – za ta čas je značilen razcvet heretičnih sekt ter posledična inkvizicija, razmah meniških redov, križarstvo ...), ugotavlja nastajanje mestnih skupnosti in naglo širitev mest, ki postopoma razvijajo sekundarni in terciarni gospodarski sektor in posledično povzročajo nove oblike družbene funkcionalne diferenciacije.

Na dvorih, ki so še vedno center literarnega življenja, Kos analizira strukturo in funkcije različnih skupin, ki stopajo v literarno specifične interakcije (plemiška družina kot mecenski naročnik umetnosti, gostje, služinčad, potujoči umetniki – igralci, pevci, godci, norci ...). Ugotavlja prepletenost in nedokončano diferenciacijo vlog proizvajalca, posrednika in obdelovalca, vloge spola (ženske kot bralke, pevke ali »idealne naslovljenke«), pa tudi, da sprejemanje literature ostaja pretežno omejeno na odličnike in njihove goste. Komponente literarnega življenja so predvsem člani dvorske skupnosti, ki so razvili primerljive vzorce, razmejitveni kriterij literarnega življenja pa se opira predvsem na medijske sheme in žanrske oznake, ki usmerjajo recepcijo (ep, dvorski roman, pesnitve ...). V tej omejeni skupnosti se razvija nekakšna »kontekstualna fiktionalnost«, literatura dobiva vrsto specifičnih potez, ki jo ločijo od drugih oblik komunikacije. Rastoča avtonomija literarnega izraza pa še vedno ostaja v specifični interakciji s ceremonialnimi oziroma ritualnimi ostalinami v dojemanju literarnega, širjenje kognitivnih prostorov pa s funkcionalno podreditvijo utrjevanju vladajoče ideologije družbenih elit.

Kosova monografija brez dvoma sistematično predstavlja zanimiv in teoretsko svež pristop, sodoben in za slovensko literarno vedo relevanten. Ne da bi se tu skušali spustiti v vrednotenje ELZ kot znanstvenega in metodološkega

okvira, ki jo prikazuje in tudi promovira Kos, se morda njegov pristop zdi na prvi pogled »shematičen«, saj se natančno drži sistemskoteoretične tipologije štirih elementov opisa sistema: komponent, struktur, funkcije in razmejitvenih kriterijev. Po drugi strani pa je njegov teoretični prikaz sistemov in njihovih elementov izčiščen in pregleden, kar je v morju kompleksne sistemskoteoretične literature, ki je pogosto na meji razumljivosti, posebej za manj uvedenebralca velika prednost. Posebno vrednost, ki presega slovenski okvir, pa ima njegova izvirna analiza razmer v Nemčiji okrog leta 1200, torej v obdobju, ko bi literarno življenje težko poimenovali »literarni sistem« v današnjem pomenu besede.

Zdi pa se neizogibno, da kot problematično označimo potezo, da je knjiga sicer izšla v Sloveniji, pa vendarle v nemškem jeziku. Ta pomislek ni sad kakšne domačijske »zaplankanosti«. Četudi so najbrž temu botrovali praktični razlogi (osnova za knjigo je, kot smo že videli, Kosova nemško pisana doktorska disertacija), je treba poudariti, da je v nemškem jezikovnem prostoru že tako ali tako mogoče najti nepregledno množino relevantne literature tako o radikalnem konstruktivizmu in sistemski teoriji kot o ELZ: konec koncev sta Nemca tako Schmidt, utemeljitelj ELZ, kot Niklas Luhmann, utemeljitelj sociološke sistemske teorije. Po drugi strani velja, da je v slovenščini takih prispevkov relativno malo. In ker je pomemben del Kosovih spoznanj že objavljen v dveh člankih, ki sta ravno tako izšla v slovenskem prostoru, a oba v nemščini, bi se zdelo nadvse primerno, če bi ELZ in njena teoretska izhodišča Kos približal tudi slovenski literarni vedi in vsem zainteresiranim uporabnikom v slovenskem jeziku.

Manjšo korekcijo bi si zaslužile tudi misli na zavihku, ki jih je zapisala recenzentka Neva Šlibar – namreč da gre v Kosovem delu za poskus, ki naj bi povezal »tako radikalni konstruktivizem kot tudi t.i. empirično literarno vedo«. Radikalni konstruktivizem je namreč konstitutivni temelj ELZ že od njenih začetkov, saj je sinonim za empirično literarno znanost v tuji literaturi včasih kar »konstruktivistična« literarna znanost (gl. tudi Schmidt 1987). Kosovo delo, če mu pionirstva na področju analize nemškega literarnega življenja okrog leta 1200 z metodologijo ELZ ne gre odrekat, pa tudi ni prvi dokaz, da je ELZ uporabna tudi v diahronem kontekstu (tu se zdi recenzija nekoliko dvoumna). V okviru ELZ je namreč že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja potekala obsežna diskusija o diahronem raziskovanju literarnih sistemov v starejših obdobjih, ki je doslej sprožila tudi številne praktične obravnave, med katerimi navedimo le *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert* (Schmidt 1989), po kateri se metodološko v veliki meri zgladuje tudi Kos v aplikativnem delu svoje raziskave.

V sklepu je tako mogoče ugotoviti, da je v slovenski literarni stroki ELZ teoretsko že dovolj dobro znana, ravno tako so nam dostopni tudi številni primeri njene aplikacije. Po drugi strani pa na uspešne poskuse njene uporabe (ne smemo pozabiti, da se ELZ po lastnih merilih potrdi predvsem tedaj, če se izkaže kot praktično uporaben znanstveni okvir) na gradivu iz slovenskega literarnega sistema in njegove zgodovine še čakamo – in to tako na sinhroni kot na diahroni ravni. S takimi raziskavami bi šele lahko stopili v novo obdobje, recimo mu »kreativno«, slovenske recepcije ELZ.

OPOMBE

¹ Pod Virkovim mentorstvom je Zala Mikeln leta 2001 izdelala diplomsko nalogo z naslovom *Teoretske osnove empirične literarne vede po Siegfriedu J. Schmidtu*. Pod mentorstvom Neve Šlibar (ob somentorstvu S. J. Schmidta) pa je nastala doktorska disertacija Dejana Kosa (Kos 1998a).

² Gre za pravo kognitivno »revolucijo«, spodbujeno z odkritji biologov Humberta Maturane in Francisca Varele, poleg tega pa še nevrologov, psihologov in sociologov: Rotha, Hejla, Glasersfelda, Ruscha, Luhmanna in drugih.

³ Izsledke doktorske disertacije je Dejan Kos v nekoliko predelani obliki večinoma predstavil v dveh razpravah v *Vestniku* (Kos 1998, Kos 1999).

⁴ V svojih delih sem skušal uveljaviti takole konsistentno poslovenjeno poimevanje delovalnih vlog: literarno proizvajanje, posredovanje, sprejemanje in obdelovanje.

⁵ V svojem opusu Schmidt za temeljni konvenciji v literarnem sistemu večinoma uporablja izraza »estetska« in »polivalenčna« konvencija.

⁶ Schmidt sicer v svojem temeljnem delu *Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft* (1980) in drugje podrobno utemelji štiri osnovne delovalne vloge v literarnem sistemu, to so literarno proizvajanje, sprejemanje, posredovanje in obdelovanje.

LITERATURA

- DOVIČ, Marijan, 2002: »Radikalni konstruktivizem in sistemska teorija kot teoretična temelja empirične literarne znanosti.« *Primerjalna književnost* 25, št. 2, str. 59–76.
- DOVIČ, Marijan, 2003: »Empirična literarna znanost in literarni sistem S. J. Schmidta.« *Slavistična revija* 51, št. 3, str. 267–284.
- JUVAN, Marko, 1994: »Slovenski Parnasi in Eliziji: Literarni kanon in njegove uprizoritve.« *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi*. (Obdobja 14). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- JUVAN, Marko, 2001: »Prešernova in Puškinova poezija o poeziji.« V: *F. S. Prešeren – A. S. Puškin (ob 200-letnici njunega rojstva)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, str. 43–72.
- KOS, Dejan, 1998: »Empirische Literaturtheorie und radikaler Konstruktivismus.« *Vestnik* 32, št. 1–2, str. 411–424.
- KOS, Dejan, 1998a: *Zasnova empirične literarne znanosti z vidika radikalnega konstruktivizma: (s ponazoritvijo njene uporabnosti: literarno življenje v Nemčiji okoli leta 1200)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KOS, Dejan, 1999: »Systemtheorie und Literaturgeschichte. Beispiel Hochmittelalter.« *Vestnik* 33, št. 1–2, str. 437–466.
- KOVAČ, Miha, 1999: *Skrivno življenje knjig*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (BiblioThecaria 3)
- LUHMANN, Niklas, 1999: *Social Systems*. Prevod John Bednarz, Jr. in Dirk Baecker. Stanford: Stanford University Press.
- LUHMANN, Niklas, 2000: *Art as a Social System*. Prevod Eva M. Knodt. Stanford: Stanford University Press.
- SCHMIDT, Siegfried J., 1980: *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*. Band 1&2. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg.

- SCHMIDT, Siegfried J., 1987: Der Radikale konstruktivismus: Ein neues Paradigma im interdisziplinären Diskurs. V: *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. (Ur. S. J. Schmidt). Frankfurt am Main: Suhrkamp. Str. 11–89. (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 636)
- SCHMIDT, Siegfried J., 1989: *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp.
- VIRK, Tomo, 1999: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove: metodologija 1*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

Marijan Dovič

Maj 2004